

7. Кульсарина Г.Г., Салимова Л.М. Изучение языковой картины мира в школе: опыт сопоставительного и лингвокультурологического описания (на материале башкирских и русских текстов): пособие для учителя. – Уфа: НМЦ Педкнига, 2012. – 158с.
8. Кульсарина Г.Г. Этноязыковая картина мира в текстах башкирского фольклора: монография. – Уфа: Китап, 2020. – 352с.
9. Кульсарина Г.Г. Башкирские народные сказки: лингвопоэтика и прагматика: монография. – Уфа: Издательство «Самрау», 2021. – 182 с.
10. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учеб.пособ. М.: Слова, 2000. – 624 с.

УДК 81

Рысбаева Г.К., Алиева А.С., Турдалиева Д. Э.

Нур-Мубарак Египет ислам маданияты университети,
Логистика жана транспорт академиясы

Рысбаева Г.К., Алиева А.С., Турдалиева Д. Э.

Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак,
Академия логистики и транспорта

Rysbayeva G., Aliyeva S., Turdaliyeva E.

Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak,
Academy of Logistics and Transport

ТҮРК ТИЛДЕРИНДЕГИ ЖАРАТУУЧУ КҮЧТӨР КОНЦЕПТИСИНЕ
БАЙЛАНЫШТУУ ТИЛДИК ТҮЗҮЛҮШТӨР
ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ СТРУКТУРЫ СВЯЗАННЫЕ С ПОНЯТИЕМ ТВОРЧЕСКИХ
СИЛ В ТЮРКСКИХ ЯЗЫКАХ
LINGUISTIC STRUCTURES RELATED TO THE CONCEPT OF CREATIVE FORCES
IN TURKISH LANGUAGES

Аннотация: Бул макалада «Жаратуучу күчтөр» түшүнүгүнө байланыштуу культ лексемасы бар сөздөрдүн лексикографиялык мүнөздөмөсү талкууланат. «Кудай, Алла, Тәңир, Кудірет, Хақ, Раббы, Жаппар, Жасаған, Жаратқан, Ием» т.б. культ түшүнүгүнүн ар кыл жактарын, семантикасын, алардын образдык маанилерин ачып, ар бир лексемдин мезгил ичиндеги семантикалык өзгөрүүлөрүн аныктайт. Казак, кыргыз жана татар-түрк тилдеринин аномалистикалык лексикасы «Кудай, Алла, Жаратуучу» деген ат менен байланышкан лексемаларды камтыйт. Эгерде тилдик аң-сезимде образдык компоненттердин диний лексемасы шайкеш келсе, улуттун таанымынын символдук бөлүктөрүндө ар бир элдин таанымында өзгөчөлүктөр болот.

Аннотация: В данной статье рассматриваются концепты относительно культовой лексеме «Сверхъестественные силы» в лексикографическом описании дела. Семантическое поле концепта «Сверхъестественные силы» состоит из лексем «Бог», «Аллах», «Божество», «Всемогущий», «Создатель», «Господь», «Всевышний» и т.д. Концепт «Сверхъестественные силы» в аномалистической лексике – видится в антропониме. В аномалистической лексике казахском, киргизском и татарско-турецком языках лексемы, связанные с именами «Бог, Аллах, Создатель». Если в языковом сознании культовая лексема образных компонентов

совместны, то в символическом части в познании нации некоторые очевидные различия. Культовые фразеологизмы – в создатели языка нации когда-то вели разумное понимание, также лучезарно на подобии внутреннего мира.

Annotation: In this article discusses the concepts of relative religious token "Supernatural forces" in lexicographical description of the case. The semantic field of the concept "Supernatural forces" consists of lexemes like, "God", "Allah", "Almighty," "Creator," "Lord," etc. The concept of "Supernatural forces" in Anomalistic lexicon - is seen in Anthroponims. In Anomalistic vocabulary Kazakh, Kyrgyz and Tatar-Turkish languages associated with the names "God, Allah, the Creator." If the language consciousness cult lexemes shaped components together, in a symbolic part in the knowledge of the nation some obvious difference. Religious idioms - the creators of the language in the nation once led a reasonable understanding also radiantly on the similarity of the inner world.

Негизги сөздөр: жаратуучу күчтөр, Кудай, Алла, Тәңірі, Құдірет, Хак, Раббы, Жаппар, Жаратуучу, Ием, ономастика, антропонимдер, культ лексемалар, диний идиомалар.

Ключевые слова: сверхъестественные силы, понятие, Бог, Аллах, Божественный, Всемогуший, Создатель, Господь, ономастика, антропонимы, культовые лексемы, религиозные идиомы.

Keywords: supernatural forces, concept, God, Allah, Almighty, Creator, Lord, onomastics, anthroponomy, cult lexemes, religious idioms.

Жаратуучу күчтөр концептиси көзгө көрүнбөгөн, бүткүл дүйнөнү жаратуучу, колдоочу өзгөчө күчтөргө байланыштуу тилдик бирдиктердин негизинде аныкталат. Дүйнөнүн тилдик бейнесинде улуттун өзгөчө дүйнө таанымы, руханий баалуулуктары айкын чагылдырып көрүнөт. Ошондуктан бардык концептинин башкы белгилеринин бири анын маданий өң-түскө ээ болушу деп эсептейбиз. Жаратуучу күчтөр концептиси курмандык чалуу, битир-садага берүү, Кудайы берүү, ажыга баруу, түлөө берүү, намаз окуу, орозо кармоо, курман айт өткөрүү сыяктуу ж.б. концептуалдык фреймдердин системасынан турат.

Ислам дининдеги Жаратуучу күчтөр концептисинин семантикалык талаасы Кудай, Алла, Теңир жана Кудурет, Ак, Раббы, Жаппар, Жасаган, Жараткан, Эгем, ж.б. лексемалардан жана алардын туюндурган маанилеринен турат.

Жаратуучу күчтөр концептиси менен байланыштуу тилдик түзүлүштөр бир күндүн жемиши эмес, алар кылымдар бою жасалып, өчпөй, унутулбай, өз маанисин жана күчүн жоготпой бүгүнкүгө чейин сакталып келип отурат. Маселен, Жаратуучу күчтөр концептинин негизги тилдик репрезентанты казак тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө мындайча берилет: **Кудай** сөзү – бүткүл ааламды жаратуучу, аны башкаруучу, табияттан тышкары бир гана кудуреттүү күч катарында сүрөттөлөт; алла таала, теңир, жаратуучу деп түшүндүрүлгөн [Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 1982: VI, 425]. Перс тилиндеги сөздүктө: **Кудай:** Ходан // Кудай [Персидско-русский словарь, 1970: 425]. Кыргыз тилиндеги сөздүктө: **Кудай (бог): Кудай, тенгир, алла.** Кандай экенин кудай билет // кандай экенин Кудай біледі; аны кудай билет // оны Кудай біледі; кудай сактасын – кудай сактасын; кудайга шүгүр // кудайга шүкір [Русско-киргизский словарь, 1957: 52]. Өзбек тилиндеги сөздүктө: **Худо (бог): Худо, тангри, оллох.** Худо берсин // Кудай берсин; Худо ярлақасин // Кудай жалғасын; Худо хохласа // Кудай колдосо [Русско-узбекский словарь, 1983-1984: 77]. Татар тилиндеги сөздүктө: **Ходай (бог): Алла, худой, тәңре.** Алла белсен // Алла билсин; Алла сакласын // Алла сактасын; Алла шөкер! // Аллага шүгүр! [Русско-татарский словарь, 1991: 42].

Кудай сөзү түрк элдеринде ар түрдүү айтылганы менен, мааниси бирдей. Кудай сөзү: кыргызча – кудай, өзбекче – худо, уйгурча – худа, түркмөнчө – худай, татарча – ходай, кара калпакча – кудай деп аталат.

Кудай сөзүнүн дагы бир синоними ак сөзү. **Ак** сөзү кээ бир түрк тилдеринде Кудай деген маанини билдирет [Махмутов, 1963: 16]. Эски диний түшүнүк боюнча ак сөзүнөн «ыйык», «касиеттүү» түшүнүгүнүн белгиси байкалат. Л.З.Рүстемовдун сөздүгүндө: ак сөзү араб тилиндеги һәкк сөзүнөн алынган: 1. укук; 2. адилдик; чындык; 3. милдет; парз; 4. Кудай деген маанини билдирет [Рүстемов, 1989: 21]. Кудай сөзү араб тилинен кабыл алынган таала сөзү менен айкашып, Кудай таала түрүндө да кездешет. Сөздүктө: Кудай таала – кудай, теңир жараткан, жасаган; алла таала [Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 1982: VI, 428].

Азыркы казак тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө: Алла – Кудай, Теңир сөздөрүнүн эквиваленти, мифологиялык түшүнүк боюнча бүткүл дүйнөнү, адамзаттык, жан-жаныбарды жаратуучу ээ [Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 1974: I, 227]. Бул сөз казак тилине ислам дининин таралашы менен арабдардан оошкон. Арабча-орусча сөздүктө: Араб тилинде аллах (бог, аллах) Кудай, алла дегенди билдирет [Арабско-русский словарь, 1958: 48]. Алла сөзү – кыргызча, уйгурча, татарча, түркмөнчө, башкыртча, каракалпак тилинде алла деп аталса, өзбек тилинде – оллох деп аталат.

Окумуштуу А.Сыдыков жаратуучу «алла», «теңир» перс сөзү «пир» ордуна колдоочу, кыргызча «ата» – ата, «ээси» – ээси деген мааниде колдонуларын айткан. Алар: Күн колдоочусу – Теңир, Ай колдоочусу – Теңир, Үркөр колдоочусу – Ата, Жер колдоочусу – Эне, Суу колдоочусу – Сулайман, Очок колдоочусу – Эне, Ата-бабалардын пири Адам колдоочусу – Ата [//<http://cheloveknauka.com/etnolingvisticheskaya-spetsifika-leksiki-kyrgyzskogo-i-russkogo-yazykov#ixzz4QrFSMoCZ>].

Куранда: **Алла** – «кайрымдуу, акылдуу, дүйнөнүн бийлигин колунда кармаган» [Құран Кәрім, 1991: 13] деген эпитеттер менен сүрөттөлөт. Мис.: Алланын, пайгамбардын жолундабыз. Абай тили сөздүгүнө кайрылсак, Алла сөзү Абай чыгармасында 133 ирет кездешет. [Абай тілі сөздігі, 1968: 40]. Кээде Алла сөзүнө таала сөзү кошулуп, Алла таала деп да айтылат. Азыркы казак тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө: Таала сөзү да араб тилинен өздөштүрүлгөн, ал эми мааниси – теңир, Кудай, жараткан дегенди билдирет [Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 1974: I, 227]. Башкача айтканда, диний түшүнүк боюнча, бүткүл дүйнөнү, адамзатты жаратуучу деген мааниде колдонулат. Таала сөзү көбүнчө Кудай, Алла, Хак сөздөрү менен айкашып айтылат: Алла таала, Кудай таала, Хак тагала.

Азыркы казак тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө: **Теңир** – байыркы түрк сөзү. Биринчи мааниси Кудай, Алла таала, кудурет дегенди билдирген диний сөз [Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 1986: IX, 66]. Байыркы түрк эстеликтеринин тилин изилдөөчү А.Махмутов теңир сөзү түрк-орхон жазууларында көк (асман жана Кудай) деген түшүнүктү билдиргенин белгилейт [Махмутов, 1963: 84]. Байыркы түрк сөздүгүндө таңгі (теңир): 1. асман; 2. Кудай; 3. теңирлик, 4. амирчи (бийлөөчү), мырза. Ушул маанилердин парадигмасынан көрүнүп тургандай, байыркы түрктөрдүн дүйнө таанымында ааламдын жогорку бөлүгү – асман, Кудай, мырза, адам тагдырынын жана турмушунун амирчиси катарында кабылданган. Байыркы түрк кагандары асмандан жаралган деген түшүнүк болгон. «Теңир текті Теңирден жаратылган түрк Білге каган бөдкө /так иесіне отырдым» (Теңир тектүү Теңирден жаралган түрк Билге каган такка отурдум) [Древнетюркский словарь, 1969: 206].

Теңир сөзүнүн синонимдери – **Алла, Кудай, Кудурет, Жаппар, Жараткан, Жаратуучу, Жасаган, Жасаган Эгем, Ээ, Раббы, Ак.** Бул сөздөрдүн айтылышы башка болгону менен, бир жаратуучуга тиешелүү атоолор, башкача айтканда, өз ара маанилеш сөздөр. Теңир сөзү – кыргыз тилинде – теңир, уйгурча – тэнри, өзбекче – тангри, татарча – теңре, кара калпак тилинде – теңир болуп өзгөрөт. М.Кашкаринин сөздүгүндө **теңир** сөзүнүн 1) Кудай; 2) асман; 3) улуу деген үч түрдүү мааниси берилген [Древнетюркский словарь, 1969: 8]. В.Радловдун сөздүгүндө теңир сөзү үч түрдүү жазылат: таңры, тангры жана теңир. Булардын алгачкы экөө немис тилинде Gott – Кудай деген бир гана маани менен, ал эми байыркы түрктүн тэнрисі же «der Himmel (асман)», же «Gott (Кудай)» деп которулган [Радлов, 1905: III, 24].

Азыркы казак тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө: **Кудурет** – кудай, алла, теңир, жасаган, жаратуучу дегенди билдирген араб сөзү [Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 1976: II, 434]. Кудурет сөзү амир, алла жана кудай, Кудай сөздөрү менен айкашып амир кудурет, кудурет алла, Кудайдын кудурети деген айкаштары жасалат. Амир кудурет – Кудай, алла, теңир деген мааниде. **Жаппар** – диний түшүнүк боюнча бар дүйнөнү жаратуучу, кудуреттүү күч [Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 1978: III, 682]. Жараткан – диний түшүнүк боюнча, бар дүйнөнү жасоочу улуу күч, кудурет ээси; Кудай, теңир, жасаган, жаратуучу [Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 1978: III, 682]. **Жараткан** сөзү жалгыз, алла, Кудай, бир Кудай, жаппар, ээ, теңир сыяктуу культтук сөздөрү менен айкашып келип, жараткан алла, жараткан жалгыз алла, жараткан Кудай, жараткан бир Кудай, жараткан жаппар Кудай, жараткан эгем, жараткан теңир деген айкаштарды жасоого катышат. Ошондой айкаштардын мааниси жаратуучу Кудай, Теңир, Алла таала, Жасаган ээ деген мааниде колдонулат. **Жаратуучу** – диний түшүнүк боюнча, бар дүйнөнү жараткан улуу күч, кудурет ээси [Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 1978: III, 682]. Жаратуучу сөзүнөн жаратуучу бир Кудай, жаратуучу жалгыз, жаратуучу теңир сөз айкаштары жасалган. **Жасаган** – Кудай, алла, теңир, жаратуучу деген мааниси билдирет [Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 1978: III, 250]. Жасаган сөзү алла, Кудай, ээ, эгем, теңир сыяктуу культтук сөздөрү менен айкашып келип, жасаган алла, жасаган Кудай, жасаган ээ, жасаган эгем, жасаган теңир деген сүз айкаштарын жасоого катышат. **Ээ** – бүткүл дүйнөнүн кожосу, жаратуучусу, кудай деген сөз [Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 1979: IV, 424]. Ээ сөзү жараткан, жасаган, теңир сөздөрү менен айкашып, жараткан ээ, жасаган ээ, теңир эгем деген сөз айкаштары жасалып, алла, жаратуучу, жасаган, Кудай деген мааниде колдонулат. **Раббы** – Кудай, алла, теңир, жаратуучу деген мааниси билдирет [Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 1985: VIII, 39]. **Хак** – диний түшүнүк боюнча дүйнөнү жараткан алла таала, Кудай, теңир, жаратуучу [Қазақ тілінің сөздігі, 1999: 707]. Хактын жазмышы, хак дидарын көрдү, хак жараткан, хак жараткан Кудай, хак жараткан таала, хак салган жол, хак таала, хак таала Кудайы, хак жаратты, хакка тапшырды, хактын үйү, хактык иши ж.б. сыяктуу туруктуу айкаштар көбүнчө эпостук ырларда кездешет. Хак культтук сөзү таала, жараткан Кудай, жараткан таала сөздөрү менен айкашып, Хак жараткан Кудай, Хак жараткан таала деген фразаларды жасап, Кудай, алла, теңир, жаратуучу эгем деген мааниси билдирет. Хак таала – жаратуучу Кудай, алла, теңир деген байыркы сөз.

Топтолгон фактылар боюнча Кудай сөзүнүн синоними Кудурет, Хак, Раббы, Жаппар, Жасаган, Жараткан, Эгем лексемаларынын маанилери материалдык эмес, абстрактуу, руханий маалыматтык түшүнүктүк талааны, маанилик катмарды түзөт.

Нооруз батасынын эл арасында ушул кезге чейин калыптанган үлгүлөрүнүн ичинде: Сактай көр, Кел, таза бак, кел, Эгем, тилек бер! Көч, кайракан, көч! – деген ыр саптары бар.

Мында кайракан – зулумдук менен жаманчылыктын ээси. Азыр архаизмге айланып, тилдик колдонуудан чыгып калган. Кайракан (кээде кайраган деп жазылат) деген сөз турмуш-салт ырларында гана кездешет. Түрк элдеринин бири тува тилинде сакта, Кудай! деген сөз айкашы өршээ, хайырахан! деп айтылат экен. Буга карап, байыркы мезгилде түрктөр табынган кудуреттин биринин аты кайракан болгон деп айтууга болот. Кийин кабыл алынган ислам дини биздин бабаларыбызга анын атын унуттурган же кайраканды казактарга коркунучтуу кылып көрсөткөн. Бирок, кайракан аталышынын көмүскө бир нускасы казак тилинде жыш айтылган кайран сырдык сөзүнөн байкоого болот: «кайракан – кайраган – кайран». Кайракан сөзүн В.Радлов Сибир түрктөрүндө (алтайлыктарда, тувалыктарда, төлөуиттерде ж.б.) «жараткан ээнин кастарлуу аты, колдоочу перишпе» деген маанини билдирет дейт [Радлов, 1899: II, 22]. «Ушу аныктаманы Л.Будагов да берет. Тоо-таш сыяктуу табигат күчтөрүнүн ээсинин аталышы катарында, башкача айтканда, табынган, сыйынган, корккон теңирлердин аты катарында кайракан (кайраган) сөзү байыркы казактардын да, тагыраак айтканда, казактарды түзгөн уруу-тайпалардын да тилинде колдонулган деген жыйынтыкка келүүгө болот», – дейт академик Р.Сыздыкова [Сыздыкова, 1994: 111]. Бир убакта аңчылык менен алектенген алтайлыктар ар бир тоонун өзүнүн ээси, теңири бар деп түшүнгөн. Ошондуктан алар тоо ээсин чочутуп, таарынтып албоо жагын ойлонгон. Алтайлыктардын түшүнүгү боюнча, тоо теңири ырдаган, жомок айткан, бийлеген аңчыларды сүйгөн, алардын ырларын, аңгемелерин уккан. Мына ошондой учурларды пайдаланып, аңчылар багуусуз, кароосуз калган куш жана айбандарды атып алышкан. Кээде өлөң-ырга таянып, ыраазылык билдирген тоо ээси аңчыларга деген олжону өз колу менен жеткизип берген.

Л.Будаговдун сөздүгүндө каракан сөзүнө мындай аныктама берилет: «монг. **хайрханъ** – почтительное название божества, духовъ, идиоловъ, чтимыхъ какъ божество горъ и т.п.» [Будагов, 2012: 415]. Бул тууралуу М.Ауэзов мындай деген: «...Мында баягы заманда, Улустун улуу күнү калың элдин жаңы тилеги көрүнөт. Жуп чырак жагуу, кетик идиш, кетик чөмүч сындыруу, көрүшкөндө Таза бак, кел дешип, Көч, кайракан, көч деп аластоо – ошол замандын тилеги. Ошондой эле, **Кайракан** – казактын исламга чейинки пантеонунда жаманчылыктын ээси. Ошентип, анын аталышы Нооруз, Улус күнүнө байланыштуу тилек-баталардын лексикасында байыркы түрк мифологиясына, Теңирлик ишенимге байланыштуу сөздөрдө да сакталып калган.

Жогоруда мисалга келтирилген «Кудай» сөзүнүн бир нече синонимдеринен казак жана кыргыз, өзбек, татар тилдеринин лексикографиялык маалыматтарында камтылган анын маанилеринин окшоштуктарын байкадык. Төрт тилде тең Кудай сөзүнүн маанисин түшүндүрүүдө **Кудай, Алла, Теңир** деген мааниси катар айтылат, төрт тилдеги аталган маанидеги лексемалар маанилеринин окшоштугу жагынан төрт элдин түшүнүктүк, дүйнө таанымдык өзгөчөлүктөрүн тереңирээк чагылдыра алат.

Кудай сөзүнүн синонимдик катарын түрк жана араб тилинен кабыл алынган эки түрдүү топтогу сөздөр түзөрү белгилүү. Маселен, **жаппар (жаббар), ак (хак), раббы, хак** сөздөрү араб тилинен кабыл алынган. Алар жаратуучу күчтөр концептисиндеги Кудай концептисинин талаасын көрсөткөн сөздөр, себеби алар Алла тууралуу түшүнүктөрдү таанытат да, Кудай, Алла сөздөрү менен дайыма айкашуу аркылуу адамдын өз жаратуучусуна болгон урматын билдирет. Анткени мусулмандык канондор боюнча, пенде өз жаратуучусунун атын айтуу адепсиздик деп саналган. Ошондуктан кудуреттүү күч ээсин атаганда ага өзүнө тиешелүү өзгөчө, кудуреттүү касиеттерин билдирген сөздөрдү кошуп атап

отурган. Ушул себептен Алла Таалага байланыштуу көптөгөн туруктуу салыштыруулар бар. Адатта, Жаратуучуну аныктоо үчүн Курани Каримде адам баласына арналган Кудайдын 99 ысымынын бири колдонулат: раббы, жаппар, хак.

Ал **жараткан, жаратуучу, жасаган, теңир**, ээ сыяктуу сөздөр **Кудай** концептисинин тилдик репрезентанттарынын ичиндеги жалпы түрктүк мүнөздөмөгө ээ, башкача айтканда, түрк тилдерине орток, исламга чейинки диний ишенимдерде чагылдырылып келе жаткан түшүнүктөрдү билдирет.

Түрк тайпаларынын диний ишенимдеринин мисалы катарында сакталып келген мифтик түшүнүктөрдүн бир көрүнүшү болуп саналган Ай культунун тилдик репрезентанттары казак, кыргыз тилдеринде, ошондой эле түрк тилдеринде ар түрдүү жана өтө бай лексика-фразеологиялык катмарды түзөт.

Жыйынтыктап айтканда, Кудай концептисинде түрк тилдүү элдерде орток элементтер басымдуу, алардын ичинде байыркы түрктүк мифтик түшүнүктөрдүн (теңир) элементтери менен катар исламдык монотеистик диний түшүнүктөрдүн элементтери бири-бирин байытып, толуктап отурат.

Култ токендердин образдык компоненттери казак жана кыргыз тилдик аң-сезиминде кеңири таралган болсо, символдук бөлүктөрүндө ар бир элдин таанымында өзгөчөлүктөр кездешет. Култ фразеологизмдер тилди жараткан элдин акылынын, жан дүйнөсүнүн нуру сыяктуу. Демек, адамдардын дүйнө таанымы, маанайы, ыраазычылыгы менен каргышы, кубанычы менен кайгысы, көз жашы менен коркунучу, тилеги, батасы – баары элдин коомдук турмушу менен тыгыз байланышта. Демек, мындай өзүнүн узак тарыхы бар туруктуу сөз айкаштары адабий тилибиз үчүн тарыхый материал боло алат [Рысбаева, 2003: 92].

Жыйынтыктап айтканда, лексикалык бирдиктеги «Жаратуучу күчтөр» концептиси кылымдар бою элдин тажрыйбасы аркылуу топтолгон фондо билимдердин молдугун, анын элдин дүйнө таанымындагы өзгөчө ордун чагылдырат. Түрк тилдеринин лексикографиялык материалдарынын негизинде казак жана кыргыз тилдериндеги култ лексемасынын концептуалдык жана идеялык өзгөчөлүктөрү аныкталган.

Колдонулган адабияттар:

1. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі [Текст]. ред. А. Ысқақов. – Алматы: Ғылым, 1974-1986. – Т. I. – 1974. – 695 б.; Т.2. – 1976. – 695 б.; Т. 3. – 1978. – 735 б.; Т. 4. – 1979. – 735 б.; Т. 5. – 1980. – 640 б.; Т. 6. – 1982. – 775 б.; Т. 7. – 1983. – 671 б.; Т. 8. – 1985. – 591 б.; Т. 9. – 1986. – 590 б.
2. Персидско-русский словарь [Текст] / под ред. Ю.А. Рубинчика. – М.: Сов. энцикл., 1970. – 784 с.; Т. 1. – 1983. – 579 с.
3. Русско-киргизский словарь [Текст] / под ред. К.К. Юдахин. – М: Сов. энцикл., 1957. – 990 с.
4. Русско-узбекский словарь [Текст]: в 2 т. / М.К. Кошчанов, С.Ф. Ақобиров, Н.А. Альхамова и др. – М.: Сов. энцикл., 1983. – Т. 1. – 811 с.; Т. 2. – 1984. – 800 с.
5. Русско-татарский словарь [Текст]. – М.: Рус.яз., 1991. – 736 с.
6. Рустемов, А.З. Казахско-русский толковый словарь арабско-иранских заимствованных слов [Текст] / А.З. Рустемов. -Алматы: Мектеп, 1989.- 320 с.

7. Арабско-русский словарь [Текст] / сост. Х.К. Баранов. – М.: Госиздат, 1958. – 1186 с.; 1970. – Т. 2. – 948 с.
8. Махмутов, А. Архаизмы и историзмы в казахском языке [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. Махмутов. – Алматы, 1963. – 20 с.
9. Рустемов, А.З. Казахско-русский толковый словарь арабско-иранских заимствованных слов [Текст] / А.З. Рустемов. -Алматы: Мектеп, 1989.- 320 с.
10. Арабско-русский словарь [Текст] /Х. К. Баранов. – Москва,1958. -1186 с.
11. Құран Кәрім [Текст] / аударған Р. Нысанбайұлы, У. Қыдырханұлы. – Алматы: Жазушы, 1991. – 578 б.
12. Абай тілі сөздігі [Текст] / жалп. ред. А. Ысқақов. – Алматы: Ғылым, 1968. – 735 б.
13. Древнетюркский словарь [Текст]. – Л.: Наука, 1969. – 676 с.
14. Радлов, В.В. Опыт словаря тюркских наречий [Текст] / В.В. Радлова. – СПб.: Т. 3. 1905. - 2204 стб.; 98 с.
15. Радлов, В.В. Опыт словаря тюркских наречий [Текст] / В.В. Радлова. – СПб.: Тип. Имп. АН, 1899. – Т. 2. -1814 стб.; 64 с.; Т. 3. 1905. -2204 стб.; 98 с.
16. Сыздықова, Р. Сөздер сөйлейді [Текст] / Р. Сыздықова. – Алматы: Санат, 1994. – 272 б.
17. Будагов, Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, с включением употребительнейших слов арабских и персидских и с переводом на русский язык [Текст] / Л.З. Будагов. – СПб, 2012. – Т.2. – 418 с.
18. Рысбаева Г.Қ. Түркі тілдеріндегі «тәңірі» сөзінен туындаған культтік фразеологизмдер. ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. №4. 2003. 92-94 бет.
19. Интернет булактары:
20. Сыдыков, А.Н. Этнолингвистическая специфика лексики кыргызского и русского языков [Электронный ресурс] / А.Н. Сыдыков. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/etnolingvisticheskaya-spetsifika-leksiki-kyrgyzskogo-i-russkogo-yazykov#ixzz4QrFSMoCZ>. – Загл. с экрана.

УДК: 801.73: 809.434.1 (043.3)

Маразыков Т.С.

Ж.Баласагын атындағы КУУ

Маразыков Т.С.

КНУ им. Ж. Баласагына

Marazykov T.S.

KNU J. Balasagyna

КӨРКӨМ ТЕКСТТЕГИ ЖАЛПЫ КЫРТЫШТЫК (КОНТЕКСТТИК) ЖАНА КАЙМА (ПОДТЕКСТТИК) МААЛЫМАТ КОНТЕКСТУАЛЬНАЯ И ПОДТЕКСТУАЛЬНАЯ ИНФОРМАЦИИ В СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА GENERAL BACKGROUND (CONTEXTUAL) AND IMPLICIT (SUBTEXTUAL) INFORMATION IN A FICTION TEXT

Аннотация: Мақалада көркөм тексттегі маалымат тексттен тышкарқы, жалпы кыртыштық (фондук), (контексттік) маалымат менен толукталып турары, мындай маалымат